

POLEMICI

FILOSOFIA CA MOD DE VIAȚĂ SAU DESPRE RELAȚIA FILOSOFIE-BIOGRAFIE

Valentin MUREȘAN

Universitatea din București

The article is a polemic with the point of view of Pierre Hadot and others that the genuine original meaning of the western philosophy was that of a sui generis psychotherapy based on „spiritual exercises” and not that of a rational research, that the term „philosophy” must be allocated even today to a way of life, not to a kind of discourse about a way of life. The debate was occasioned by the recent book of Cristian Iftode, *Philosophy as a Way of Life* which supports with personal arguments Hadot’s point of view. The author of the article supports the thesis that this is an abusive interpretation of the meaning of Greek philosophy and that such imaginative Nietzschean exercises may be a danger for the teaching of philosophy today.

Este oare importantă biografia unui autor pentru judecarea operei sale filosofice? Sau, poate, principala lui operă filosofică este chiar viața sa. Poate fi viața zbuciumată a lui Kripke *criteriu* pentru adevărul teoriilor sale logico-semantice și metafizice? Cunoscătorii ar zice că nu. Să se diminueze statura lui Kripke în calitate de filosof pentru că a dus o viață în dezacord cu opera sa filosofică? Dar ce înseamnă a trăi în armonie cu formulele logicii modale? Cred că majoritatea filosofilor nici nu înțeleg ce vrem să spunem cu asemenea întrebări. Dar sunt și filosofi care înțeleg și răspund afirmativ. Ei cred că nu poți trăi *ca filosof* într-un mod ce încalcă preceptele propriei tale doctrine. Pentru că filosofia autentică e un anume *mod de viață* și acesta a fost sensul original al filosofiei occidentale. Ceilalți consideră că, într-adevăr, poți scrie filosofie și să trăiești precum propovăduiești; dar poți scrie filosofie și fără să propovăduiești un anume mod de viață; după cum poți să nu te ocupi cu filosofia și să trăiești *ca* un filosof; în fine, poți duce o viață dezlânată sau depravată și să scrii o

bună filosofie teoretică. Noi suntem obișnuiți ca atunci când apreciem filosofia cuiva, să-i analizăm opera, nu viața. Noi, cei ce populăm acum grădina filosofiei, ne străduim spontan să publicăm *opere* cât mai bune, suntem recompensați ori criticați pentru asta, dar nu ne aruncăm pe masă viața intimă. Nu suntem ierarhizați după cât de senini părem, după felul în care ne-am căsătorit sau după măsura în care „ne putem bloca o dorință sexuală puternică prin intermediul unei tehnici sau metode, în fond, filosofice”. Ar fi și greu să facem din viața noastră o oglindă a preocupărilor teoretice căci e greu de văzut, bunăoară, cum ar putea să trăiască un filosof al mecanicii cuantice sau al inteligenței artificiale „conform cu propria sa doctrină”.

Deși pare greu de crezut, unii critici literari și unii filosofi de orientare postmodernă acreditează altă opinie: majoritatea practicanților filosofiei de azi întruchipează, fără să-și dea seama, un model ulterior și neautentic al filosofiei în care figura centrală e *filosoful profesionist*: „îns încrunțat și distant, retractil în relațiile cotidian-mondene și rezervat în înfățișările profan-mediatică, care generează un discurs – fie tipărit, fie rostit, după caz – perfect ininteligibil, opac și impenetrabil pentru toți contemporanii lui cu excepția celor cinci sau șase colegi de catedră ori de institut de cercetare ori de grup de reflecție...” (Nicolae Bârna). De fapt, nu aceștia sunt *adevărații filosofi*, crede criticul literar, ei sunt doar „«specialiștii», cercetătorii, profesorii, depozitarii, cultivatorii și «întreținătorii» patrimoniului filosofic - respectabili și utili, cu rating, cu punctaj academic”. Filosofii *adevărați* ar fi, în vremurile noastre, personaje ca Derrida, Sloterdijk, Rorty, Lyotard, Žižek, Țuțea. Adică acei autori care mizează pe filosofie ca „artă de a trăi” (Foucault). Idealul lor ar fi ca filosofia să devină în cel mai rău caz un fel de critică literară¹. Aceleași pretenții pot fi întâlnite și pe culoarul eticii, disciplina cea mai apropiată de viziunea filosofiei ca mod de viață (FMV). Poziția radicală a lui R. Rorty de a anula filosofia morală, a-i confisca numele și a-l aloca unor tehnici „narativiste” de comunicare și influențare etică face parte din această orientare; ea nu înseamnă decât a reduce fenomenul moral la latura sa de comunicare, eventual de terapie, în orice caz de „consiliere morală”. Oricât ar fi de utilă consilierea morală (o meserie emergentă interesantă), ea

¹ Originile acestei mentalități se găsesc în mișcarea romantică, la F. Nietzsche, de pildă: filosoful academic „nu e un gânditor, ci un depozitar al gândirii”. „Geniul privește pur și simplu drăgăstos existența, ca un poet, și nu poate înnota prea adânc în ea; istoria doctă a trecutului nu a fost niciodată sarcina adevărată a filosofului”. „Singura metodă de a critica filosofia [...] este aceea de a vedea dacă poți trăi conform ei” (F. Nietzsche, *Schopenhauer as Educator*, Regnery, Pub. 1990.) „Înnotam prin cuvintele tale” spune frumos poetul; poetul care știe că face poezie, spre deosebire de Nietzsche care, făcând un fel de poezie, crede că face filosofie. Nu-i putem interzice romanticului să confunde filosofia cu poezia, aceasta e inovația sa; dar putem căuta poezia autentică la poeți, nu la filosofi, și filosofia autentică la filosofi, nu la poeți.

nu poate anula cercetările teoretice de filosofie morală pe care, în mod normal, ar trebui să se bazeze. Înțelegerea fenomenului moral trebuie făcută, după rortyeni, „nu prin cercetare, ci prin imaginație”, nu prin teorii și căutarea unor principii adevărate, ci cu mijloacele etnografului, jurnalistului, romancierului, autorului de benzi desenate și filmului documentar. După părerea sa, Dickens e mai relevant pentru etică decât Mill, iar Orwell e un fel de Hegel al epocii noastre. Romanul, filmul și programul TV tind să înlocuiască, treptat și ferm, tratatul de etică în calitate de vehicol principal de răspândire a cunoștințelor etice și de ghidare a progresului moral. (Nu e prea mult?!)

Anii 80-90 ai secolului trecut au fost martorii înfloririi, în spațiul plin de imaginație al postmodernismului francez, a unui curent care pretindea să reabiliteze sensul *original* și *veritabil* al filosofiei occidentale, anume acela de „mod de viață”, de „artă de a trăi”, de „tehnologie a eului”. Multă lume, sătulă de abstracții și teorii, de munca epuizantă în bibliotecă, a răsuflat ușurată: în sfârșit, vom avea grijă și de subiectivitatea noastră. Autorul exponențial al noii mode franceze – Pierre Hadot, șeful catedrei de istoria gândirii eleniste și romane de la *College de France*, susținut de Michel Foucault, G. Deleuze ș.a. și însoțiți în scurtă vreme de admiratori anglo-americieni - a fost urmat cu o simpatie critică și de autori români. Cartea lui Cristian Iftode, *Filosofia ca mod de viață*² în această tradiție se include. O lucrare bine articulată, clar scrisă, provocatoare prin ineditul și echilibrul susținerilor, pe scurt, un excelent prilej de controversă. Mulți tineri se vor simți reconfortați de șansa pe care le-o oferă autorul de a găsi ceea ce așteptau în secret de la filosofie: un ghid temeinic de *viață reușită*. Aceasta dă o șansă și găsirii unei posibile căi de recuperare a unui sens *practic* al filosofiei pe care, poate, filosofii profesioniști l-au uitat, dar care a reprezentat măcar o parte a sensului original al filosofiei³.

Readucerea în memorie a menirii filosofiei de a servi și ca îndrumar în viață, de a se îngriji de sufletul celor care o iubesc, de a se lăsa livrată și publicului larg în forme accesibile, chiar atrăgătoare, de a zâmbi și „filosofilor neprofesioniști” dar care aspiră sincer la elevație intelectuală, sunt lucruri de care merită să ne ocupăm. „Eu am venit la facultatea de filosofie pentru a-mi găsi o cale în viață” – mi-a spus o studentă dezamăgită de felul în care-i prezentasem eu filosofia, exclusiv ca activitate de cercetare. Accept că speranța ei trebuie privită cu seriozitate. În același timp, nu putem anula, cu acest prilej, chiar filosofia. Când spunem „filosofia nu e cercetare, ci un mod de a trăi” ori vrem să aruncăm marea filosofie în deriziune, ori vrem să

² C. Iftode, *Filosofia ca mod de viață*, Editura Paralela 45, Pitești, 2010.

³ Pentru un alt fel de abordare a întrebării „ce este filosofia?” vezi și lucrarea V. Mureșan (ed.), *Între Wittgenstein și Heidegger*, Editura Alternative, 1998.

spunem ceva mai subtil decât reușesc să sugereze cuvintele⁴. Căci gândul îți zboară imediat la un fel de tentative succesive de concurență neloială în care s-ar fi angajat inabil filosofia și din care nu are cum să iasă câștigătoare. Căci dacă ne-o imaginăm, de exemplu, ca ghid în formarea virtuților, atunci ea se suprapune peste domeniul deja ocupat al psiho-pedagogiei formării caracterului; ca *pledoarie* pentru un anumit mod de viață ea se confundă cu ceea ce fac dintotdeauna *predicatorii*, religioși sau laici; dar filosofia nu a fost așa ceva, pentru că atunci ar fi trebuit să vorbim despre Luther ca despre un mare filosof și despre Kant ca despre un „profesor” de fizică – or, lucrurile stau invers; în calitate de *consiliere filosofică* (o nouă meserie) ea pare a se suprapune parțial cu activitatea cabinetelor de psihanaliză, deși se fac eforturi pentru a le distinge. Unii comentatori nici nu știu ce să mai zică: oare stoicismul, primul curent care duce vădit filosofia în zona exortației și psihoterapiei, e filosofie sau religie? E, poate, doar „un mod de a vedea lumea” prelungit într-un ghid pentru viața fericită. Ceea ce oferă susținătorii „filosofiei ca mod de viață” este problematic și dintr-un alt punct de vedere: prin stilul interpretării pe care o dau, nu fac decât să opereze un transfer al discursului filosofic din registrul unei tehnicități abstracte pe care o consideră ruptă de viață, în acela al unei atrăgătoare plasticități împrumutate din arta discursului literar, la fel de rupt de viață – ceea ce nu înseamnă decât a înlocui un „discurs despre filosofie” cu altul. Școala FMV nu ne spune cum să ieșim din discurs căci ambele variante sunt la fel de ineficiente sub aspectul influențării și modificării felului de a privi viața. Prefer de aceea să propun căutarea unei alternative *eficace* la acest discurs filosofic ce se lasă cu greu transformat într-un ghid practic. Unii cred că singura variantă mai apropiată de spiritul abordării FMV se cheamă *consultanță filosofică*. Această nouă disciplină din sfera „filosofiei aplicate” are șansa să ne ducă dincolo de *vorbirea despre* rolul filosofiei de ghid în viață către un răspuns efectiv la întrebarea *cum ne-ar putea ajuta filosofia să trăim înțelept*. Dar dl. Iftode respinge în capitolul 2 această ipoteză.

Expresia „filosofia ca mod de viață” e ambiguă. Ea ar putea însemna lucruri cu care suntem de acord, ca și lucruri cu care nu suntem de acord. De aceea e necesar de fiecare dată s-o precizăm. Ea poate sugera, bunăoară, un gen de înțelepciune „naturală”, nefasonată în școli și biblioteci⁵, un fel de har divin, pe care-l ai sau nu, dar nu-l poți educa. Cine susținea asta? Aristotel susținea contrariul: virtuțile intelectuale se formează prin studiu și servesc la studiu. Așa ceva susțineau unii

⁴ „Filosofia antică se cuvine să fie înțeleasă mai puțin ca elaborare a unui sistem al cunoașterii și mai mult ca o artă de a trăi” (C. Iftode, *Op. cit.* p. 242).

⁵ Dar atunci la ce va fi servit biblioteca *Liceului*, prima mare bibliotecă realizată în lumea occidentală?

studenți de la filosofie imediat după Revoluția Română din 1989, orientați spre „meditație” solitară și dornici să închidă biblioteca. Ei se inspirau fără să știe, prin intermediul filosofilor francezi, din modul de viață al „prefilosofilor” sau „înțelepților” de genul lui Epimenide, nu al „filosofilor”. Epimenide era un tânăr păstor. O întâmplare magică a schimbat destinul acestui cioban devenit fără să vrea „înțelept”: un somn subit care a durat... 57 de ani. Trezit într-o altă lume „fu socotit un ales al zeilor”. Concetățenii săi, „cretanii, îi aduceau sacrificii ca unui zeu”. Se zice că a trăit între 150 și 300 de ani și „nu a fost văzut vreodată mâncând”; era așadar o ființă umană diafană, aproape lipsită de metabolism. Se ocupa cu purificările și cu ghicirea viitorului, salvând Atena de ciumă și de răzvrătiri prin sacrificii de oi și de oameni⁶. Unii spun că a fost inventatorul plugului. „Filosofii” - e o părere unanimă - erau însă altceva decât „înțelepții” (*sophoi*). Și se ocupau cu altceva. Nu erau semizeii, nici vindecători, nici iliterați, nu dădeau impresia că sunt posesorii înțelepciunii ci, mult mai modești, că sunt doar în căutarea acesteia, adică sunt *cercetători*. Nu cred că ne putem permite să-i confundăm cu *sophoi* decât dacă suntem critici literari pierduți în pădurea filosofiei.

Schimbând contextul, dacă filosofia e un mod de viață, atunci anumiți oameni – de regulă șefii școlilor respective, oamenii exemplari - sunt *încorporarea filosofiei* și noi „învățăm” filosofie luându-i ca model, *imitându-i*, așa cum imiți un meșteșugar. Aceasta e o „concepție tehnică (de la *tehne*) despre filosofie” (Sellars). Aristotel spune că așa se învață virtuțile etice, dar nu virtuțile pur raționale, a căror activare e *philosophia*. Acestea se cizelează prin *studiu*, nu prin *exerciții*. Ar însemna, bunăoară, să zicem că *phronimos* (sau modul lui de viață), de pildă cultivarea unei anumite austerități materiale și seninătăți psihice, este chiar filosofia (morală); filosofia morală nu este **studiul** lui *phronesis*, *nous*, *arete*, *eudaimonia* etc. și a relațiilor dintre ele, așa cum se străduiește să ne convingă Aristotel. Deci *Etica nicomahică* nu conține ceea ce se chema în epocă *philosophia*, ci filosofie sunt viața lui Thales și a lui Solon. Or, aceasta contrazice faptele: de la Aristotel ne-a rămas o *scriere* cu asemenea analize pe care o cercetăm de sute de ani. Nu discutăm deloc, făcând filosofie, *modul de viață* al lui Aristotel, nici al lui Platon. La unii dintre ei modul în care au trăit a lăsat mult de dorit. Una este *doctrina etică* aristotelică, la altceva se referă utilitatea ei ca *ghid în viață* (în viața politică) și altceva e viața (filosofică) personală a lui Aristotel. Să fie aceasta o eroare milenară pe care abia acum a descoperit-o Hadot și de care nimeni – în fapt - nu ține seama?

Oarecum temerar (în sensul lui Aristotel), Pierre Hadot și-a ales o anumită linie istorică de autori pentru a-și putea susține mai ușor teza. În felul acesta, marii

⁶ Diogenes Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, Editura Academiei, 1963, p. 149.

creatori devin pigmei și invers. Filosofia nu începe în mod semnificativ cu operele majore pe care generații întregi le-au citit și pe care le comentăm și astăzi, ci cu „filosofi” care fie nu au scris nimic (Socrate), fie erau, de fapt, oameni politici și militari înclinați să reflecteze, în cortul de război, asupra propriei vieți (Marcus Aurelius). Socrate ne e prezentat ca precursor al existențialismului și inspirator al lui Kierkegaard și Nietzsche; Marcus ca înaintaș al jurnalului filosofic. În felul acesta e, desigur, mai ușor de demonstrat că filosofia nu constă într-un set de teorii complexe, care cer o expertiză aparte, ci în felul cum își duc viața cei ce respectă regulile unei școli filosofice, un fel de sectă intelectuală. Hadot se întreabă – și ne șochează prin aceasta - când și cum a deviat filosofia de la marele, de la autenticul ei curs istoric imprimat de Marcus Aurelius și a devenit insipida disciplină universitară ce-l irita atât de mult pe Nietzsche? Răspunsul său: la începutul evului mediu filosofia s-a transformat din „dragoste de înțelepciune” (*philo-sophia*) în „dragoste de cuvinte” și a intrat astfel în „epoca profesorilor” și a filosofiei academice. Chiar și Platon a păcătuț scriind *prea mult*: „De ce, așadar, a scris atât de mult?” Răspunsul istoricului filosofiei este: pentru că se adresa nu doar membrilor Academiei, ci publicului larg, dialogurile sale fiind niște „opere de propagandă” menite să atragă lumea spre filosofie. Dacă așa au stat lucrurile, atunci nu înțelegem de ce a rămas Platon un reper în istoria filosofiei și nu în cea a PR-ului. În descrierea de mai sus, Platon pare a fi fost primul PR, nu primul filosof. În spiritul aceluiași gen de interpretare, un alt autor susținea ideea epatantă că miezul metafizicii platonice e mascarea homosexualității lui Platon. Nouă ne vine foarte greu să înțelegem așa ceva.

În rezumat, Hadot și susținătorii FMV pleacă de la un sens ce i-a fost, probabil, conferit filosofiei de către stoicismul târziu – într-un mod mai degrabă *implicit* - și a devenit popular în lumea greco-romană timp de sute de ani. A devenit popular pentru că era un gen de „filosofie populară”, coborâtă în agora, propovăduită în Stoa Pictată, nu arestată între zidurile gimnaziilor și rezervată unor inițiați. Era apoi o învățătură accesibilă, simplificată la câteva principii convingătoare, care nu mai erau justificate, scrisă într-un limbaj literar atractiv, formele tipice de exprimare fiind epistola, jurnalul, maxima, versul. Cu acest prilej, susține Hadot, stoicii au redefinit radical cuvântul „filosofie”, aplicându-l nu la o anumită activitate teoretică (la activarea virtuții *sophia*, în optica lui Aristotel), ci la un anume *mod de viață* înțelept (în sensul larg al cuvântului, care încorporează și fortificarea morală, stăpânirea de sine, calmul interior etc.), adică un fel de a trăi cotidian aflat în conformitate cu doctrina susținută. De aici aspectul de conglomerat de *sfaturi de viață* al acestei „filosofii”, unele bazate doar pe propria experiență a autorului. Mulți politicieni, militari, afaceriști au intrat în această confrerie internațională a stoicilor. Unii pretind și azi că mai trăiesc în conformitate cu preceptele ei. E simplu: orice om poate deveni

„filosof”, deci egalul lui Crisip și Zenon, dacă urmează un rețetar de exerciții spirituale zilnice pentru purificare și fortificare sufletească personală, fără a se mai chinui cu doctrina. Aceasta era doar pentru ochii sofisticaților savanți ai stoicismului. „Filosofia” propriu-zisă era *trăirea unitară* a celor trei părți teoretice: logica, fizica și etica. Odată ce am învățat logica, vom *trăi* conform cu preceptele ei; studiind etica vom trăi *moral* etc. Iată ce zice Epictet: „Un zidar nu vine la tine și-ți spune: „Dă-mi voie să-ți țin un discurs despre ce e zidăria”, ci face un contract pentru construcția unei case și construiește casa. Faceți și voi asta, mâncați ca oamenii, beți ca oamenii, căsătoriți-vă, aveți copii, luați parte la viața civică, învățați cum să faceți față insultelor și să tolerați alți oameni”. Iată o exemplară descriere a unei „arte” (*tehne*). Dar filosoful nu e asemeni unui zidar ci asemenea Zeului, care e *nous* pur. Platon și Aristotel nu consideră că filosofia este o artă și, prin urmare, nu o practică așa. Un argument în plus că *nu* toată antichitatea greacă stă sub semnul FMV, cum susține Hadot. Creștinismul inițial, popular, a preluat stilul acesta entuziast de la stoici dar a decretat că *el* va reprezenta de acum încolo *adevăratea* „filosofie ca mod de viață”. După un timp, marii teologi medievali s-au opus acestei decăderi și au reabilitat filosofia teoretică a lui Platon și Aristotel. Pentru Toma, cel din urmă era pur și simplu *Filosoful*, deși Stagiritul nu-și pusese în gând să ducă o viață conformă cu doctrina sa. În era laicizării, curentul romantic a preluat ștafeta și s-a porclamat „adevăratea filosofie ca mod de viață”.

Dat fiind că expresia „filosofia ca mod de viață” e polisemică, e important să precizăm de fiecare dată ce anume avem în vedere și deci ce anume și pe cine criticăm. Ea are cel puțin următoarele sensuri, multe suprapunându-se indistinct și făcând aproape imposibilă critica:

- a) Cuvântul „filosofie” se referă la un *mod de viață*
 - *filosofic*, adică unul ghidat de „exercițiile spirituale” recomandate de stoici; aceasta se întâmplă doar *după* apariția stoicismului și, pare-se, printr-o hotărâre a șefilor școlii (Hadot, Iftode);
 - *filosofic* și a vizat *întotdeauna* în antichitatea greco-romană un mod de viață de care e capabil *orice* om care respectă preceptele diverselor școli filosofice ale vremii (Nietzsche, Hadot, Iftode);
 - adică la o *practică spirituală* care exprimă o anumită atitudine existențială și în slujba căreia sunt puse teoriile filosofice; viața filosofului reflectă, materializează, trăiește din plin doctrina sa;
 - adică o *terapie sufletească individuală*, de natură existențială, nu doar morală sau intelectuală, asemănătoare cu terapia psihanalitică, în vederea stăpânirii în primul rând a dorințelor iraționale;

- orientat de o *înțelepciune de viață* care nu presupune cercetarea, studiul, ci eventual un har natural, un dar divin.

b) Cuvântul „filosofie” a desemnat în antichitate și continuă să desemneze o anume „știință a adevărului” ce urmărește „cunoașterea anumitor cauze și principii” (Aristotel); ea poate fi suplimentată – de oameni care se pricep – de un larg evantai de *aplicații* („filosofie aplicată”), inclusiv de o artă a vieții împlinite sau fericite, așa cum au gândit-o stoicii romani (sau altfel). Forma actuală cea mai apropiată de modul aristotelic de aplicare al filosofiei morale mi se pare a fi problematica sociologică a „calității vieții”; pentru dimensiunea curativă avem azi nenumărate grupări de îngrijitori ai sufletului ale căror metode ar merita să fie cercetate și comparate cu metodele filosofilor. Prelungirea practică actuală a filosofiei, așa-zisa „filosofie aplicată”, a devenit în ultimele decenii de o diversitate debordantă; nici *consultanța filosofică* și nici *managementul eticii* nu sunt propriu-zis „filosofie” sau „filosofie morală”, ci *aplicări* ale filosofiei. Sunt o altă profesie.

Susținătorii filosofiei ca mod de viață par să se refere în (a) la o *nouă* accepțiune a termenului „filosofie” stabilită prin *fiat*: el nu mai desemnează un *tip de cunoaștere*, ci un *mod de viață* în deplinătatea ei. Tipul de cunoaștere nu mai contează (el poate fi „vulgarizat” oricât) și subzistă numai pentru a se pune în slujba „modului de viață”. O asemenea resemnificare arbitrară e un abuz. Dacă lucrurile s-ar fi întâmplat așa, aceasta ar fi marcat sfârșitul filosofiei. Dar fenomenul nu a avut loc; el pare a fi o fantasmă. Dacă privim mai îndeaproape limbajul stoicilor greci și epicureicilor, ei nu foloseau cuvântul „filosofie” pentru altceva decât îl folosiseră înaintașii lor iar pentru *modul de viață* aflat în deplină armonie cu învățătura foloseau cuvântul „înțelepciune”. Abia în stoicismul roman, cu „filosofii lui neprofesioniști” și cu accentul aproape exclusiv pus pe forța de consolare și de ghid în viață al filosofiei, în contexte foarte lirice cum sunt cele din jurnalele lui Marc Aureliu, filosofia e numită *metaforic* metodă de vindecare sufletească, iar modul potrivit de raportare la ea e precum la un instrument „capabil să te conducă”, nu ca la o știință aptă să te „educe”.

Dacă susținătorii FMV ar fi spus că „filosofia”, la originile ei grecești, semnifică acea activitate rațională, teoretică, pe care au descris-o și au practicat-o Platon și Aristotel, dar că nu e lipsit de importanță să facem efortul, ca filosofi, să o coborâm din când în când și în agora, să nu o izolăm ca bun exclusiv al celor puternici (așa cum au făcut Zenon și Crisp), și că acest apendice popular se numește „înțelepciune”

(de viață), pentru a nu o confunda cu *filosofia însăși*, nu aș fi avut nimic de obiectat. Deoarece sunt și eu convins că avem nevoie de așa ceva. Dar a decreta că de azi înainte „a fi filosof (în antichitate) înseamnă a duce o anumită viață specific filosofică” și că opera scrisă nu contează (așa cum face Hadot), reprezintă un atac neloial la adresa filosofiei întreprins de filosofi profesioniști în scopuri obscure sau frivole (e.g. audiența). Acesta este unul dintre motivele majore pentru care filosofia și-a pierdut prestigiul în fața marelui public; căci au apărut din sânul ei diverși filosofi, în diverse momente istorice, care au spus pe un ton grav: ceea ce s-a făcut până aici nu a fost filosofie sau a fost proastă filosofie; cu noi începe „adevărata filosofie”. Și făceau complet altceva. Nietzsche a patentat acest truc ce îți asigură celebritatea și alura de geniu reformator, ca și libertatea de a blasfemia pe cei mai mari filosofi care l-au precedat, anulându-le existența.

Voi încerca să sintetizez acum principalele teze apărute de susținătorii „filosofiei ca mod de viață” (M. Foucault, P. Hadot, C. Iftode etc.) și apoi să le critic:

- 1) „Filosofia” este, în antichitatea greacă, un *mod de viață*, nu o activitate de cercetare, de căutare a adevărului. În cuvintele lui Hadot, ea e „un mod de viață, un fapt de viață, un fel de a fi”. Puținele citate ale anticilor care susțin, aparent, această teză sunt mobilizate rareori: „Deoarece filosofia e arta de a trăi, ea nu trebuie ținută departe de trecut”. „Obiectul artei vieții (i.e. filosofia) e viața fiecărui individ” (Epictet). „Filosofia ne învață cum să acționăm, nu cum să vorbim” (Seneca). „Filosofia e medicina sufletului” (Cicero). Expresii metaforice, cu sensuri incerte.
- 2) Scopul filosofiei nu e explicarea cauzală a lumii sau răspunsul metodic la întrebarea „ce este fericirea?”, ci *convertirea sufletească* radicală, găsirea unei noi modalități de a trăi, fericirea ca izbândă *individuală* realizată printr-un fel de *terapie sufletească*. Principala cauză a suferinței și nefericirii sunt pasiunile dezordonate care ne domină, dorințele iraționale și temerile devastatoare. Filosofia devine astfel o precursoră a terapiei psihanalitice, o terapie a pasiunilor iraționale care ne tulbură viața. Contrar impresiei generale și felului în care o definesc Platon și Aristotel, filosofia nu mai e o „știință a adevărului”, ci o „tehnologie a eului”⁷. În acest scop, înțeleptul trebuie să practice „exerciții spirituale” specifice; acestea nu sunt nici doar exerciții *intelectuale* și nici doar *morale* ci, în

⁷ Filosofia „nu vizează expunerea unei doctrine, ci orientarea interlocutorului spre o anumită atitudine mentală bine consolidată” (Hadot).

calitatea lor de exerciții „spirituale”, ele au o „valoare existențială”, adică vizează o schimbare a *ansamblului personalității*, „învățându-ne finalmente cum să trăim o viață filosofică”.⁸ Ce sunt, mai concret, aceste exerciții spirituale? Hadot le caracterizează astfel: „Prin acest termen înțeleg practicile care pot fi fizice, cum sunt regimurile dietetice, sau discursive, cum e dialogul și meditația, sau intuitive, precum contemplația, dar care sunt toate menite să înfăptuiască o modificare și o transformare a subiectului care le practică”.⁹

Un exemplu de exercițiu de terapie filosofică este *atenția*: aceasta e „o continuă vigilență și prezență a minții, care nu doarme niciodată, o continuă tensiune a spiritului”. Prin această virtute mentală suntem conștienți mereu de situația noastră. Evident, ea trebuie antrenată prin exerciții specifice.

Un alt exercițiu e *meditația*: a învăța să fii gata în orice moment pentru cea mai grea încercare. Învățarea se face prin diverse tehnici de autocontrol. Filosofia constă esențialmente în practicarea unor asemenea „exerciții spirituale”¹⁰. „Filosofia e o terapie. Exercițiile mentale sunt menite să însănătoșească sufletul”¹¹. Dialogurile platonice sunt privite nu mai puțin ca un mijloc terapeutic: ele *nu ne învață nimic*, ci „ne forțează să dăm atenție și să avem grijă de noi înșine”¹². Dialogul platonice devine astfel un fel de „exercițiu spiritual comun” – o ședință de psihoterapie *avant la lettre* – în care participanții se supun unui exercițiu de autoexaminare a conștiinței și de focalizare a atenției. Scopul său e „convertirea” interlocutorului și atribuirea unui gust plăcut vieții, nu explicația cauzuală („de ce”-ul lucrurilor).

- 3) Teoriile sau doctrinele filosofice sunt reduse la minimum și popularizate spre a fi accesibile omului obișnuit, fiind puse în slujba practicilor spirituale care urmăresc convertirea spirituală, existențială, ca mod de viață. În optica acestor comentatori (nu cred că și în optica anticilor) fizica, bunăoară, e ea însăși un exercițiu spiritual care te ajută, cum spune

⁸ A. Davidson, *Spiritual Exercises and Ancient Philosophy: An Introduction to Pierre Hadot*, Critical Inquiry, 16 (Spring, 1990).

⁹ P. Hadot, *What is Ancient Philosophy*, Harvard UP, 2002.

¹⁰ P. Hadot, *The Art of Living*, p. 86.

¹¹ *Idem*.

¹² *Ibidem*, p. 89.

Hadot, să vezi lumea „de sus”. Teoriile fizice ale anticilor nu mai sunt încercări de a explica fenomenele observabile prin „cunoașterea anumitor cauze și principii” (Aristotel), ci un „exercițiu spiritual”. Modelele epistemologice platonice menite să explice felul în care avem acces la ultimul adevăr sunt tratate ca „exerciții și pregătiri pentru moarte”.

- 4) În opinia lui Hadot, atunci când stoicii vorbesc de cele trei părți ale filosofiei (logica, fizica și etica), „ei nu vorbesc, de fapt, de trei părți ale filosofiei însăși, ci de părți ale discursului filosofic. Dar filosofia însăși, adică modul de viață filosofic, nu mai este o teorie divizată în părți, ci un act unic ce constă în a trăi logica, fizica și etica. Nu vom mai produce așadar o teorie a logicii, adică o teorie a vorbirii și gândirii corecte, ci vom gândi și vorbi corect”. Deci ceea ce numim noi în mod curent „filosofie” ar trebui numit „discurs filosofic” deoarece termenul „filosofie” desemnează un mod de viață.

- 5) Hadot trage în mod firesc o concluzie ce pare extrem de implauzibilă: „în antichitate, nu doar Crisip sau Epicur erau considerați filosofi deoarece au dezvoltat un anumit discurs filosofic, ci de asemenea *orice om* care trăia în armonie cu preceptele lui Crisip și Epicur”. Politicianul Cato era considerat un „filosof” chiar dacă nu a scris nimic și nici nu s-a ocupat de teorie, dar a trăit conform preceptelor stoice. Cum însă nimeni nu e perfect, alții erau considerați filosofi chiar dacă încălcau grosolan preceptele doctrinei propovăduite. Despre Epicur, bunăoară, unii autori au spus (conform lui Diogenes Laertios) că în realitate era lacom, că nu știa filosofie, că a dus o viață de desfrâu și de aceea a recomandat hedonismul. Epictet însuși l-a numit pornograf. În „netulburarea” sa sufletească de *sophos*, Epicur la rândul său nu s-a stăpânit și l-a denigrat pe Aristotel, ca și pe Platon, numindu-l pe ultimul „cel lacom de aur”. Zenon din Cition era și el un om straniu. În ce privește generalii și politicienii romani convertiți la stoicism, la ce ne-am putea aștepta? Vorbind despre stoici și despre Epicur, Diogenes Laertios¹³ nu amintește nimic despre această schimbare terminologică ce modifică radical sensul termenului „filosofie”. Se vorbește despre „filosof” în calitate de stăpân al teoriei și despre „înțelept” (*sophos*) în calitate de persoană care știe să-și

¹³ D. Laertios, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, Editura Academiei, București, 1963.

ducă viața. „În stoicism și epicureism, a filosofa era un act continuu, permanent și identificat cu viața însăși”¹⁴.

Împinsă la limită, această concluzie ne spune că o persoană „care nici nu a scris și nici nu a predat ceva era considerată un filosof dacă viața ei era perfect stoică”¹⁵. Pentru antici, „filosofia este o artă de a trăi, un stil de viață care angajează întreaga existență” – conchide Hadot. Dimpotrivă, filosofia actuală a pierdut acest specific inițial, prezentându-ni-se ca un ansamblu de teorii abstracte și ca o activitate de cercetare.

- 6) Modelul terapeutic al filosofiei¹⁶ sau filosofia ca artă a vieții fericite nu e caracteristic numai perioadei elenistice și romane, ci cuprinde *întreaga antichitate greacă*. Deci stoicii nu au marcat o cotitură în istoria filosofiei antice, cum susțin unii istorici ai filosofiei. Zenon din Cition, imediat după Aristotel, nu a produs o totală ruptură cu filosofia înaintașilor săi căci, susțin autorii, „filosofia nu și-a schimbat esența de-a lungul întregii sale istorii antice”¹⁷. De pildă, stilul de viață socaratic era unul al dialogului, în care interlocutorul era chestionat, fasonat sufletește, recondiționat. Pentru Platon filosofia (viața filosofică) era un exercițiu în vederea morții¹⁸. Despre Aristotel se spune îndeobște că nu se încadrează în acest model, dar și pentru el, cred autorii noștri, filosofia nu poate fi doar „un corp de cunoștințe”. Filosofia era și pentru Aristotel o „cale a sufletului”, o „viață conformă rațiunii”.
- 7) Scopul filosofiei ca mod de viață nu e adevărul, ci să ne schimbe pe noi înșine. „Actul de a trăi autentic filosofic corespunde astfel unui ordin de realitate total diferit de cel al discursului”.
- 8) Consecințele acestei abordări a filosofiei mi se par extreme și implauzibile. În primul rînd, e vorba de teza că „filosofii vor trebui judecați după cum au trăit, după ce au făcut, nu după ce au spus; filosofia e mai bine propovăduită oral, în dialog și în comuniune, nu prin texte scrise și prin lecții; filosofia așa cum e predată în universități azi e în

¹⁴ P. Hadot, *Op. cit.*, p. 268.

¹⁵ Avidson, *Spiritual Exercises*, p. 480.

¹⁶ „Filosofia nu merită nici o atenție dacă nu ai vindecat sufletul cuiva”

¹⁷ Hadot, *Op. cit.* p., 269.

¹⁸ *Idem.*

bună măsură o distorsionare a impulsului ei original, terapeutic”. Căci filosofia e „un set de practici spirituale” asemănătoare cu tehnicile budhiste (Barry Gewen). Și, în al doilea rând, teza că „e imposibil să înțelegem teoriile filosofice din antichitate fără a lua în considerare această perspectivă concretă, câtă vreme ea e cea care le conferă adevărata lor semnificație”, una legată de „funcția terapeutică a filosofiei” ce anticipează „modul de existență monahal” (Hadot, Iftode).

Să le luăm pe rând. Că filosofia în sensul ei autentic, original este „un mod de viață” – iată o convingere care ar trebui dovedită pe text. Școala FMV evită de regulă acest lucru iar exemplele pe care le dă sunt adesea aparente. Platon și Aristotel au vorbit mult *despre* filosofie, dar nu au spus explicit un asemenea lucru, ci dimpotrivă. Și dacă nu au spus ei, puțin importă că a spus-o *împăratul* Marc Aureliu. A pune însă în paranteze marea filosofie greacă, inclusiv stoică, pentru a lua ca model al filosofiei jurnalele intime ale lui Marc Aureliu mi se *un fapt*¹⁹ incredibil. De ce nu au fost luați ca model părinții greci ai stoicismului? Pentru că ei nu susțineau așa ceva, deși Hadot atribuie „gândirii stoice” în *întregime* această distincție: „Pentru stoici, părțile filosofiei – fizica, etica și logica – nu erau, de fapt, părți ale filosofiei însăși, ci mai degrabă părți ale *discursului* filosofic. Filosofia însăși nu mai este o teorie divizată în părți, ci un act unitar care constă din *trăirea* logicii, fizicii și eticii”.²⁰

Ipoteza mea este că, într-o formă programatică, nu stoicii, ci Nietzsche a inițiat această mișcare de reevaluare a sensului filosofiei antice occidentale în consonanță cu propriile vederi despre natura filosofiei. El susținea că recunoaște *marea* filosofie antică numai după un criteriu cu totul personal: „filosofia” să se refere la „ducerea unei vieți specific filosofice”.²¹ Nietzsche este adevăratul inițiator al acestei distincții meta-filosofice (filosofie/discurs despre filosofie), poate și sub influența filosofiei indiene. Căci el spune, anticipând discursul lui Hadot:

„Beneficiez de pe urma unui filosof numai în măsura în care el e capabil să fie un exemplu pentru mine. E fără îndoială că un om poate atrage nații întregi după sine prin propriul exemplu, cum ne-o arată istoria Indiei care e, practic, totuna cu istoria filosofiei indiene. Dar filosoful trebuie să furnizeze

¹⁹ „Meditațiile lui Marc Aureliu ni se înfățișează ca un exemplu ideal al proiectului filosofic stoic, util nu doar pentru explorarea proiectului lui Deleuze și Guattari, ci și pentru a propune felul în care trebuie să procedăm” (J. Sellars, *The Point of View of the Cosmos: Deleuze, Romanticism, Stoicism*, Pli 8, 1999.)

²⁰ Hadot, *Philosophy as a Way of Life*, p. 269-270.

²¹ J. Sellars, *The Art of Living*, Ashgate, 2003, p. 85.

acest exemplu în viața sa reală nu doar în cărțile sale; el trebuie să-i urmeze pe filosofii greci a căror doctrină stătea în expresia facială, în conduită, îmbrăcăminte, alimentație și obiceiuri, mai degrabă decât în ceea ce au spus, ca să nu mai vorbim de ceea ce au scris”.²²

Tot Nietzsche făcea deosebirea elocventă între Kant, un „profesor universitar de filosofie” „supus regulamentelor universității”, și Schopenhauer, care s-a cultivat independent și „în aceasta constă valoarea sa”. În genere, filologul german consideră că „produsul filosofului e *viața* sa (înainte de toate, înaintea *cărților* sale); ea e opera lui de artă”. „Putem avea filosofie numai în măsura în care putem trăi în acord cu această filosofie”. „Atâta vreme cât filosofii nu vor dovedi curajul de a susține un mod de viață structurat într-un mod complet diferit [decât cel uzual] și nu-l vor demonstra în propria viață, ei vor fi nuli și neaveniți”. Nu am găsit la stoici aserțiuni atât de tranșante.

Opiniile lui Nietzsche sunt un adevărat proiect FMV. Să urmărim acum dacă acest proiect e prezent și la stoici. Vom scruta pentru aceasta viețile câtorva dintre ei. Să începem cu *Crisip*.

Au existat mai mulți oameni cu acest nume, unul medic, altul altceva. Dar prin ce se deosebea „filosoful”? – se întreabă Diogenes Laertius. Surprinzător, filosoful nostru nu era un oral, ci „a scris mult” și anume cărți grele, tipice pentru ceea ce se chema atunci și înainte „filosofie”: cărți de logică, de metodă, despre gramatică, despre sofisme, despre etică (zeci de cărți). În fine, s-a mai remarcat prin faptul că a destrămat din start mitul armoniei dintre doctrină și viața proprie de care sunt atât de legați susținătorii FMV, căci în viața reală nu și-a respectat preceptele propovăduite în agora.

Zenon din Citium, este chiar părintele stoicismului și ne apare în lucrarea lui Diogenes Laertius ca autor a numeroase și variate cărți. El a fost un model de viață purtată în armonie cu învățătura sa, îndemnând la virtute și cumpătate. „A studiat bine dialectica” și o exersat-o tot timpul. Zenon e cel ce a împărțit „doctrina filosofică” în etică, fizică și logică. El nu spunea că „filosofia” e un *mod de viață*, ci că e asemeni unui animal, logica corespunzând oaselor, etica părților carnoase și fizica sufletului. „Acestea nu sunt împărțiri ale expunerii filosofice, ci ale filosofiei însăși”.²³ Deci „filosofia” nu desemna la Zenon un mod de viață, cum ne invită să credem Hadot, ci construcția de explicații raționale. Ea oferă mijloace conceptuale pentru „descoperirea adevărului” ca și mijloace pentru „recunoașterea adevărului”. „Studiul

²² F. Nietzsche, *Schopenhauer as Educator*, Regnery, Pub. 1990.

²³ Diogenes Laertius, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, Editura Academiei, 1963, p. 341 (VII, 39).

silogismelor este de cel mai mare folos întrucât ne arată ce este demonstrația și în acest fel contribuie mult la îndreptarea opiniilor oamenilor”. Dialectica este „știința de a discuta corect subiectele prin întrebare și răspuns”. Filosoful se ocupă de asemenea lucruri și de multe alte chestiuni teoretice complexe. El nu e nici pe departe un terapeut. În schimb, „înțeleptul” (*sophos*) e personajul descris în termeni de căutare și propovăduire a unui mod de viață (lipsit de pasiuni, lipsit de trufie, auster, virtuos etc.); un înțelept e un om care va lua parte la viața politică a cetății, se va căsători, va mânca și va bea omenește, va face rugăciuni, își va exercita continuu virtutea, etc. Cu totul altceva decât un *philosophos*. Nici un cuvânt în textul lui Digenes Laertios despre distincția pe care ar fi introdus-o stoicismul timpuriu între „filosofie” (un mod de viață) și „discursul despre filosofie” (o relicvă a mării filosofii, acum defuncte). Așijderea în paginile dedicate lui *Epicur*: „înțeleptul” e cel ce urmărește să ducă o viață fericită și nu se teme de încetarea ei. Sănătatea trupului și liniștea sufletului sunt secretul unei vieți fericite. Înșușirea abuzivă și deturnarea ilegală a sensului cuvântului „filosofie” nu se petrece la acești autori. Dar atunci la cine? La un general și împărat roman, care ținea jurnal în lungile sale campanii, cum a fost Marc Aureliu? La un politician bogat și influent cum era Seneca? La un sclav devenit filosof fără operă cum era Epictet? Acestea sunt figurile emblematice ale „filosofiei” antice occidentale?! Hadot presupune că ele sunt; nouă ne vine greu să-l aprobăm. Alegerea sa este, evident, una părtinitoare.

Platon, în dese sale remarci meta-etice, nu identifică filosofia cu un anume mod de a-ți duce viața cotidiană. Nici nu admite că filosofia s-ar putea confunda cu poezia, retorica sau legislația. Pentru a avea „filosofie” trebuie să scrii „cu știința a ceea ce constituie adevărul” (nu e o terapie sufletească, ci o *cercetare a adevărului*), să îți aperi ideile contestate „cu argumente” (filosofia nu se reduce la murmurarea de mantre) și să fii apt de critica propriilor idei (*Phaidr.* 278b-e). *Philos*, spune Platon, înseamnă *dorință a ceva*. A ce? A „înțelepciune în întregul ei”, a capacitate de a ține discursuri convingătoare (precum predicatorii sofisti), a liniște sufletească sau plăcere? Nimic din toate acestea. E dorința „înțelepciunii” care, în acest context, înseamnă cunoașterea Adevărului. Omul de rând se mulțumește cu aparența, filosoful vrea să treacă dincolo de ea. Sufletul filosofic nu e doar căutător de adevăr, ci și un suflet cumpătat, drept, viteaz și măsurat, adică plin de virtuți morale. (*Rep.* 473b-475e, 497d-501c). Oamenii de rând, poezii, „oamenii practici” sunt „iubitori de opinie”, nu filosofi (iubitori de adevăr). Așa că și aceia care cred că filosofia e o *artă* (*tehne*) greșesc. Găsirea accesului spre Adevăr e o chestiune de *metodă* și Platon tatonează succesiv acest subiect, inclusiv în *Phaidon*. Formarea unor oameni apti să aplice aceste metode e o chestiune de școală, nu de psihoterapie individuală, iar programul Academiei aceasta urmărea.

La *Aristotel* lucrurile sunt la fel de clare: „Filosofia este cunoașterea demonstrativă și totodată cunoașterea intuitivă a lucrurilor care prin natura lor sunt cele mai elevate” (EN, 1141a). Suntem departe de ipoteza că pentru acești autori „filosofia e o terapeutică”²⁴, având o funcție eminentemente practică. Spunea Aristotel: „Că această știință (i.e. metafizica) nu urmărește scopuri practice se vede și din activitatea celor mai vechi filosofi. Căci și oamenii de azi și cei din primele timpuri, când au început să filosofeze, au fost mânâți de mirare. [...] Așa că, dacă oamenii s-au îndeletnicit cu filosofia spre a evita neștiința, e limpede că au năzuit spre cunoaștere pentru a dobândi o înțelegere a lucrurilor și nu în vederea unui folos oarecare” (*Met.*932b) - deci nu în vederea vindecării sufletului. Indubitabil, „filosofia este știința principiilor” și nu un mod de viață (*Met.* 1059a).

În concluzie: caracterul excesiv de categoric al aserțiunilor privitoare la natura filosofiei antice nu ține loc de dovadă; „faptele” istorice nu le confirmă. Neconcordanță stranie, care ar trebui explicată. *Exercițiile spirituale* de care se face atâta caz sunt mai degrabă absente la filosofii reprezentativi sau sunt resemnificări forțate ale unor metode ori sintagme celebre, în cel mai fericit caz niște tehnici mentale al căror loc firesc nu a fost niciodată în filosofie, ci în medicină sau religie.

Dar ce sunt aceste „exerciții spirituale”? Convingerea mea e că multe dintre așa-zisele exerciții spirituale sunt interpretări abuzive ale unor teme și metode filosofice clasice. Altele sunt tehnici psihoterapeutice sau pur și simplu sfaturi personale de viață. Să luăm un exemplu: „A fi filosof”, spune Marc Aureliu, înseamnă a ști să păstrezi o atitudine divină și „să aștepți cu grație moartea”. Unul dintre exercițiile spirituale adeseori invocat, pentru că impresionează prin rezonanță, e acela *de a învăța să mori*, de a ști să primești cu seninătate sfârșitul vieții. Cum te poți antrena pentru această clipă dramatică? Răspunsul, ni se răspunde, se găsește în *Phaidon*. De unde ar rezulta imediat că și Platon e un adept al acestei viziuni despre filosofie.

Să fie oare *Phaidon* un dialog despre *cum să ne ducem viața*? Despre cum să murim împăcați? Eu cred că, la o lectură atentă, *Phaidon* nu are absolut nici o legătură cu această temă existențială. *Phaidon*, în schimb, e un dialog *metafizic* (în sens platonice), ce anticipează analogiile peșterii, liniei divizate și soarelui din *Republica* – adică un dialog despre căutarea metodei de acces la Adevăr. Invocarea în acest context a dialogului platonice urmărește atât ratașarea lui Platon curentului FMV cât și ilustrarea tezei că „tehnicile spirituale” ale anticilor erau de o elevație intelectuală excepțională, fiind confundabile parțial cu ceea ce numim în mod uzual, dar impropriu, filosofie. Că lucrurile nu stau așa ne-o demonstrează lectura stoicilor târzii. Seneca ilustrează înțelepciunea lui „a învăța să mori” cu cazul lui Iulius Canus

²⁴ *Ibidem*, p. 87.

care i-a mulțumit împăratului Caligula atunci când acesta l-a anunțat că s-a hotărât să-lucidă. El primea moartea bucuroș, ca pe o eliberare. În dimineața execuției, Canus juca „dame”. S-a ridicat spre a merge la moarte spunând partenerului în timp ce-și număra banii: „Să nu minți spunând că tu ai câștigat”. Apoi, la momentul execuției, întrebat fiind la ce cugetă, el spuse: „Mi-am propus să observ în acea clipă foarte scurtă dacă-mi voi simți sufletul cum se îndepărtează de mine”. Iată un om ce-și experimenta, detașat, moartea. Existența unui astfel de suflet împăcat cu sine în mijlocul vicisitudinilor vieții, indiferent la cele mai mari nenorociri, îl fac pe Seneca să exclame: „Nimeni până la el n-a fost mai vrednic de numele de *filosof*”.²⁵ Cu greu am putea face și noi aceeași afirmație.

Într-un asemenea context, în care scopul meditației filosofice e „o bătrânețe frumoasă și fericită” sau formarea capacității de a „vedea un bine chiar și în nenoroc” (Seneca), e imposibil să aliniem dialogul *Phaidon* tehnicilor spirituale pentru întâmpinarea morții de care vorbește Hadot. Cei ce zic altceva cred că se lasă fascinați de cuvinte: ei cred că sensul spuselor lui Platon este că filosofia e plăcerea, e nerăbdarea despărțirii de viață pentru a ajunge la Adevăr, la Forme (61d) și, de aici, filosoful devine un campion al morții, un iubitor al mortificării proprii - iar filosofia o tehnică de pregătire în vederea morții. Ar fi absurd să susținem așa ceva; o spune chiar Platon: numai „mulțimea” poate crede una ca asta. Cum putem scăpa de o asemenea interpretare populară și să ne ridicăm la nivelul înțelegerii filosofice? Începând cu întrebarea: Ce este moartea? (64c). Ea ne va deschide calea.

Moartea e desprinderea sufletului de trup (în lanțul infinit al reîntrupărilor).

De trup țin plăcerile, nevoile, durerile – zice Platon, anticipându-i pe creștini.

Filosofii, firi dedicate *cercetării* („filosofia e mama argumentelor”, nu-i așa?) își vor neglija aceste nevoi trupesti dacă vor să fie ființe spirituale. Acesta *era*, într-adevăr, modul de viață al filosofului: viață de reclusiune și de studiu. Dar, în acest sens, orice profesie e „un mod de viață”. Și cântatul la pian e un mod de viață. Nu e aceasta o notă *distinctivă* a filosofiei. Dar ce este această *detașare totală* de dorințele iraționale ce țin de ființa noastră corporală? Evident, nu e ceva ce am putea realiza efectiv (în viața de aici) prin aplicarea unor „tehnici” spirituale. E ceva ce se poate întâmpla doar *după moarte* în ipoteza că admitem adevărul mitului reîntrupării sufletului. Pentru Platon e clară acum nevoia trecerii de la acest preambul popular, la tema *filosofică* propriu-zisă a dialogului; iată punerea problemei: „Și acum, dacă trecem la însăși *dobândirea înțelegerii adevărului*, spune-mi: ce crezi, dacă în cursul unei *cercetări* îi cerem trupului concursul, este el oare piedică sau ajutor?” (65a).

²⁵ Seneca, *Scrieri filosofice alese*, Editura Minerva, București, 1981, p. 103.

E piedică. Pentru că „vederea și auzul” i.e. cunoașterea senzorială, nu ne dau adevărul – ne-o spun până și poeții jucăți în teatrele Atenei. Până și ei, ultimii care ar ști ceva. Lumea e altfel decât o auzim și vedem. „Cum ajunge sufletul la adevăr?” – aceasta e întrebarea fundamentală a dialogului, nu cum să ne schimbăm pentru a trăi înțelept (65b). Răspuns: prin efortul sufletului filosofului de a cunoaște Formele, adică, *metaforic* vorbind, de a „scăpa de trup” și a „năzui către realitate”, către „ce sunt lucrurile cu adevărat” (65e). Sufletul întrupat nu are acces complet la Forme (66b). Deci „năzuința noastră (a oamenilor vii) de a dobândi adevărul nu va fi îndestulată *niciodată*” (66c). Trupul cu nevoile lui ne tulbură dar, în ciuda acestui fapt, trebuie să găsim drumul către adevăr.

În contextul FMV lucrurile ar trebui să se schimbe: aici „exercițiul” pregătirii pentru moarte *nu* e o metaforă metafizică. Noi ar trebui să avem *efectiv* o „tehnică” de transformare mentală. Dar toată povestea din acest dialog sugerează altceva, sugerează căutarea unei *metode de cunoaștere științifică* și nu are nimic de-a face cu experimentarea și controlul mental al morții biologice. Ce legătură să aibă cu „modul de viață” senin în fața morții postularea a două niveluri ale realității și adevărului ca și al caracterului gradual al apropierii de Forme. Forma *desăvârșită* de cunoaștere e prin contactul direct al sufletului cu Formele; deci, logic, el poate avea loc numai după moarte. Metafora aceasta a întâlnirii sufletului pur cu Formele pure poate sugera *trecerea la limită* a conceptelor noastre care desemnează obiectele ce „participă” la Forme sau crearea unor modele matematice ideale ale lumii fizice, a cerului, bunăoară, ca analogul cel mai apropiat al Formelor (Platon cere astronomilor să studieze cerul nu după descrieri empirice, ci după modele matematice, „ca în geometrie”). Dar a trage de aici concluzia că filosofia (cunoașterea Formelor) e o pregătire pentru moarte în sens propriu, *curativ*, e cu totul deplasat. Ea declasează filosofia lui Platon cu toate că poate fi sarcina foarte serioasă a consultantților morali ai bolnavilor terminali. Aceasta e însă o *altă* profesie.

Din toate acestea reiese că filosofia e o „cercetare a adevărului” dincolo de experiența senzorială și că „argumentele” și metodele obiective, unele de inspirație matematică, sunt instrumentele filosofului. Aceleași intuiții onto-epistemologice întâlnim și la Kant, Einstein sau Heisenberg. Viața filosofului e așadar o viață de *cercetare* iar instrumentul ei nu poate fi pumnalul sinuciderii. Sau nerăbdarea morții. Iar metoda preferată nu e o „descriere verosimilă și ispititoare” ce e „pe placul celor mulți”, ci „demonstrația” (92d). Toată teoria platonice a reamintirii, ingredientele matematice și logice din *Phaidon* („contrariile nu se pot naște din contrarii” etc.), elementele de filosofie naturală – ce legătură pot avea toate acestea cu „modul de viață filosofic”? Dacă „filosofia” lui Platon ar fi fost doar o sumă de sfaturi adresate fiecărui individ în parte pentru a duce o viață fericită, atunci cu siguranță nu am fi

auzit de Platon. Grecia nu ducea lipsă de vindecători și clarvăzători mai apreciați decât șeful Academiei. Dar pe aceia nici un om rezonabil nu s-a gândit vreodată să-i numească „filosofi”.

Ideea „caracterului predominant formativ, nu informativ al filosofiei antice”, a statutului filosofului de „medic al sufletelor”, de terapeut, aduce criteriul lui Nietzsche la nivel de condiție *definițională* a filosofiei: „Filosoful avea astfel în societatea greacă și romană imaginea unui terapeut, a unui veritabil „medic al sufletelor””²⁶. Nu cred că Platon ori Aristotel, ori chiar Marcus Aurelius, erau percepuți astfel în epocă. Prima îndoială ne e trezită de distanța care există uneori între declarații și fapte la chiar corifeii acestei doctrine. Teza că „adevăratul filosof trăiește precum filosofează” ar trebui, poate, demitizată. Dar atunci s-ar putea să nu mai rămână din tot acest edificiu scilpitor decât cenușa câtorva metafore.

Pe de altă parte, ceea ce în mod vădit găsim la Aristotel în locul „tehnicilor spirituale” e preocuparea pentru *metodă* - *Organonul*. Aceste lucrări aristotelice nu se referă la tehnici spirituale individuale, ci la reguli *obiective* de procedură pentru a raționa corect și a atinge anumite obiective epistemice, cum ar fi găsierea principiilor. Să răsfoim *Topica*. Arată ea a îndreptar de viață, a colecție de mantră pentru jalonarea unei vieți bune? Dar *Analiticele*? Cu dialectica sa, Aristotel a vrut să arate că se poate face un fel de *știință* și într-un domeniu incert cum e politica unde se considera că acest lucru e imposibil. Iar *etica* (ramura filosofiei) – și nu *viața* morală - e chiar această *știință*. Să nu confundăm cercetarea cu viața conformă ei. Cercetarea e filosofie, viața conformă ei nu e filosofie, ci „viață filosofică”. Viața filosofică include și ingrediente morale, politice, materiale etc. *Filosofia* nu poate fi *viața conformă filosofiei* decât dacă-i schimbăm radical sensul printr-o decizie arbitrară.

În opinia lui Hadot, „fiecare școală practică exerciții menite să asigure progresul spiritual spre starea ideală de înțelepciune”.²⁷ După filosoful francez, aceste tehnici spirituale constau în exerciții personale de „autocontrol și meditație”. „Filosofia” antică era un *mod de viață* cotidian, fiind privită mai ales ca o „terapeutică a pasiunilor” deoarece se credea că dezordinea cognitivă e cauzată de pasiuni. Pentru epicurei, filosofia constă într-un număr de exerciții care să facă viața plăcută: meditație asupra dogmelor, împrăștierea conștiinței finitudinii vieții, scrutarea propriei conștiințe și o atitudine specifică în raport cu timpul. Ceva foarte asemănător cu canonul de rugăciune al unui bun creștin. De altfel, trebuie subliniat că filosofia se referă în acest context la felul în care trăiește zi cu zi omul obișnuit, *fără*

²⁶ C. Iftode, *Op. cit.* p. 54.

²⁷ *Ibidem*, p. 58.

*instrucție teoretico-filosofică*²⁸. Tocmai de aceea creștinismul a putut să se lanseze în preoungirea stoicismului ca o *filosofie*: pentru că era și el un *mod de viață*. „Dacă a face filosofie înseamnă a trăi în conformitate cu legea rațiunii, *creștinul este un filosof* deoarece el trăiește în conformitate cu legea rațiunii – cu rațiunea divină”²⁹. Din păcate, nici un tratat cu aceste tehnici și exerciții spirituale nu ne-a parvenit.

Hadot oscilează între radicalism și rezonabilitate. El formulează și în termeni mai calmi problema: „pentru a înțelege operele antichității trebuie să ținem seama de toate condițiile concrete în care ele au fost scrise, de toate constrângerile care acționează asupra lor: cadrul în care funcționează școala, natura însăși a filosofiei, genurile literare, regulile retorice, imperativele dogmatice, modurile tradiționale de raționare”³⁰. Aceasta e o lecție de hermeneutică perfect acceptabilă. Dar ea nu înseamnă – cum recunoaște chiar el - că „reflecția și elaborarea teoretice sunt absente din viața filosofică”. Căci „efortul de reflecție teoretică se poate finaliza în compoziția unor lucrări enorme. Studiul progresului gândirii în aceste mari texte trebuie să fie una dintre principalele sarcini în reflecția asupra fenomenului filosofiei”³¹.

Despre *Phaidon* și „filosofia ca pregătire pentru moarte”, Hadot încearcă să fie de asemenea nuanțat: el crede că tema sugerează o „încercare de a muri sub aspectul *individualității și pasiunilor* pentru a privi la lucru din perspectiva universalității și obiectivității”³². Deci, în intenția ei primară, tema e epistemologică. La alți autori a luat nuanțe diferite până în creștinism când a fost combinată cu tema morții lui Isus. Poate că de aici provine înclinația actuală de a o vedea ca pe o discuție despre un anume mod de a-ți duce viața. Dar ajunși aici iarăși dăm peste interpretarea radicală: „Oare ce ar spune un filosof grec celor ce își arogă astăzi cu nonșalanță titlul de ‚filosofi’? Probabil că ceva de felul următor: ‚Du-te la un părinte care tocmai și-a pierdut copilul și consolează-l, fă-l să accepte o asemenea fatalitate; dacă nu ești în stare, înseamnă că ești încă foarte departe de filosofie”³³. Eu cred că un filosof grec – de pildă Platon - ar spune mai degrabă astfel: cel ce-și arogă titlul de „filosof” nu e nici preot, nici psiholog ori consultant moral; el trebuie să fie un iubitor de Adevăr; noi „vom tăgădui că acela care îndură cu greutate învățătura [...] ar fi iubitor de înțelepciune”, adică „filosof” (*Rep.* 475b-e). Prin urmare, nu toți oamenii, de pildă

²⁸ „Filosofia în antichitate era un exercițiu practicat în fiecare moment”(p. 273).

²⁹ Hadot, p. 269.

³⁰ Ibidem, p. 61.

³¹ Ibidem, p. 60,61.

³² Ibidem, p. 95.

³³ Iftode, Op. cit., p. 65.

aceia care nu citesc, pot fi filosofi în măsura în care *duc* o anumită viață. Îl vom numi filosof doar pe cel „ce cu pricepere vrea să guste din orice *cunoștință*, care se îndreaptă cu bucurie spre *învățătura*” (*Rep.* 475c). Sunt numai „*asemănători filosofilor*” „*oamenii practici*” (cum sunt vindecătorii și psiho-terapeuții), „*cei ce iubesc și privesc vocile și culorile frumoase*” (*Rep.* 480a). Pe când „*adevăratul filosof*” urmărește un singur scop: „*adevărul*”, „*știința*”, „*ceea-ce-este în felul în care este*”.

Dacă expresia „*mod de viață*” din titlul cărții lui Hadot se referă la „*existența unor școli de filosofie în care modul de gândire, stilul de viață, operele maestrului sunt păstrate cu religiozitate*”³⁴, nu vedem ce obiecție am aduce. Contextul e esențial în înțelegerea unei opere clasice. Dar susținătorii lui Hadot și capitolul final ne spun lucruri mult mai radicale: că în aprecierea unui filosof contează nu opera, ci viața. Barry Gewen, de pildă, sintetizează astfel situația: „*Hadot vede filosofia ca pe o experiență trăită, nu ca pe un set de doctrine; prin urmare, filosofii vor trebui judecați după cum au trăit, după ce au făcut, nu după ce au spus; filosofia e mai bine propovăduită oral, în dialog și în comuniune, nu prin texte scrise și prin lecții; filosofia așa cum e predată în universități azi e în bună măsură o distorsionare a impulsului ei original, terapeutic*”. Căci filosofia e „*un set de practici spirituale*” asemănătoare cu tehnicile budhiste. Pentru autorul nostru, „*Socrate definește imaginea filosofului antichității*”, el fiind un revoluționar care ne-a spus că prin „*cunoaștere nu se înțelege o colecție de propoziții care să fie transmise de la dascăl la elev, ci o manieră de a trăi, comunicată prin dialog*”. Socrate nu ne spune ce e dreptatea, ci ne-o arată prin chiar viața sa, „*impactul său asupra lumii antice fiind de neegalat*”. Într-o asemenea interpretare, opera lui Platon – grație căreia știm câte ceva despre Socrate - își diluează anvergura istorică în comparație cu importanța acordată unor tehnici mentale, totuși, derizorii. Un filosof ca Aristotel a lăsat ceva umanității: a creat o teorie fizică și o cosmologie care au rezistat 2000 de ani. A lansat o teorie etică studiată și acum cu interes. A zămislit logica. Alături de Platon a pus fundamentele „*politicii*”. Biologia empirică la el se originează. Și câte altele. Ce contrast uriaș între aceste realizări aproape supraumane și modestele pretenții ale susținătorilor FMV: tehnici pentru a intra în starea de calm metafizic, pentru a învăța să mori, pentru a dialoga etc. plecând de la premisa că „*discursul despre filosofie nu e același lucru ca filosofia însăși*”³⁵.

Trebuie însă recunoscut că susținătorii FMV ridică o problemă reală: aceea a utilității și utilizării filosofiei. A ceea ce azi numim „*filosofie aplicată*” iar anticii considerau a fi „*intenția originară din spatele filosofiei*” (P. Raabe). La ce bună, așadar,

³⁴ Ibidem, p. 71.

³⁵ Ibidem, p. 267.

filosofia? Există o multitudine de direcții în care această temă ar putea fi explorată. Unele sunt căi eșuate, altele nu. Bunăoară, cercetarea filosofică poate fi utilă pentru a ne croi o viață reușită, ea indicând și mijloacele *politice* pentru a o realiza efectiv (Aristotel). Ea poate fi utilă pentru a înțelege locul omului în univers și sensul acestei vieți privite „de sus”. Satisfacerea „curiozității” umane are utilitatea ei. Nu mai puțin ea ne prezintă omul ca ființă cugetătoare, aflată în căutarea adevărului, alergând pe multiple cărări și uzând de multiple metode. Ea ne ajută să înțelegem omul ca un creator de artă. Ea poate oferi instrumentele pentru ceea ce de nu multă vreme se numește „consultanță filosofică” (și ramura ei, „consultanța etică”). „Managerii morali” reprezintă o profesie emergentă. Funcția psihoterapeutică a filosofiei poate fi una dintre utilizările ei, dar nu singura. Oricum, sensul folosirii filosofiei pentru soluționarea problemelor vieții e diferit astăzi față de antichitate și totodată mult mai divers:

„În ultimele două decenii practica filosofiei aplicate a suferit o revenire. Acum e un lucru firesc să întâlnim filosofi în comitetele etice din spitale sau în calitate de consilieri etici ai oamenilor de afaceri. Multe universități și colegii oferă acum cursuri de filosofie practică, cum ar fi filosofia privită ca o conversație. Popularitatea filosofiei practice este reflectată în cererea de oameni care știu preda filosofie practică (mai ales etică aplicată). Cercetarea în această zonă înfloresce și ea”.³⁶

Cristian Iftode consacră capitolul 2, unul foarte reușit, cântării măsurii în care “consilierea filosofică”, o practică ce nu are mai mult de 40 de ani, are șansa să explice natura “vechii viziuni despre filosofie ca mod de viață și îngrijire de sine”, continuând această tradiție. Răspunsul va fi mai degrabă *negativ*, dar felul în care ne e prezentată consilierea filosofică ne înfățișează această nouă artă mai degrabă ca pe o “lichidatoare” de filosofie decât ca pe o îmbogățire aplicativă a acesteia. Pentru a face “consiliere personală” nu atât cunoștințele filosofice contează cât abilitățile pedagogice “de a-i ajuta pe ceilalți să-și rezolve problemele concrete de viață”. Iar pentru aceasta “e cazul să scoatem filosofia din ‘turnul de fildeș’ al universităților și să o transportăm înapoi în viața de zi cu zi a oamenilor obișnuiți”³⁷. De ce e cazul? Nu putem lansa “practica filosofică” – totuși, o meserie încă lipsită de un statut cert – fără a evacua filosofia teoretică din universități? Acest exclusivism gratuit e greu de înțeles și compromite comunitatea filosofică. Nu putem coborî filosofia în agora sau

³⁶ J.S. Taylor, *The Future of Practical Philosophy*,

³⁷ C. Iftode, *Filosofia ca artă de a trăi*, p. 24.

în cortul ostașului ajuns împărat, fără să negăm marea filosofie din secolul de aur al Greciei? “Înapoi în viața de zi cu zi a oamenilor obișnuiți”? *Academia și Liceul* – ca școli – erau oare locuri publice în care se făcea astronomie matematică, metafizică și politică împreună cu “oamenii obișnuiți”? Oamenii obișnuiți nu gustau discursul “matematic” despre Bine al lui Platon. Cred că în aceste rânduri ale lucrării nu se face, din păcate, distincția lui Jaspers dintre “filosofie” și “filosofare” și de aceea se poate afirma atât de des și de tranșant că “filosofia e, în principiu, accesibilă oricui”. Să fie, prin contrast, o rușine că filosofia școlilor e abstractă și de aceea “irelevantă pentru comunitatea largă”?³⁸ Dar atunci toți oamenii de știință și o bună parte a artiștilor ar trebui să sucombe de rușine. Convingerea lui P. Raabe că dacă nu ar exista consiliere filosofică, atunci concepția noastră despre filosofia antică *ar fi complet lipsită de sens* stârnește râsul; nu de alta, dar marile exegeze ale antichității filosofice s-au scris înaintea apariției cărții dlui. Raabe (2002). În fine, e un fals patent că filosofia ar fi azi doar o discuție teoretică: și aceasta pentru că pe lângă filosofia dlui. Raabe, mai există și multe alte ramuri ale *filosofiei aplicate*, zeci de ramuri. Că filosofii ce se ocupă cu teoria sunt niște inși *aerieni* – cum crede același domn Raabe – găsindu-și cu greu un loc de muncă, e în parte adevărat. Dar nu consilierea filosofică i-a salvat până acum. Ei formează un grup profesional maleabil care, grație aptitudinilor mentale achiziționate, fac bine față în domeniile IT, bancar, relații publice, presă, politică etc., pe lângă cercetarea filosofică. Contrapunem părerii dlui. Raabe părerea dlui. *Brian Leiter* de la Universitatea din Chicago, provocat de atacurile frecvente la adresa filosofiei: “După 20 de ani de predare a dreptului, pot confirma că nimeni nu e mai deștept decât studentul serios care și-a ales ca principal filosofia. Orice facultate care scoate din program filosofia trebuie să-și pună un afiș pe care să scrie: “Copiii deștepți să se înscrie în altă parte””. În orice caz, acești studenți nu ar face greșelile “practicianului” Robertson: pe fondul tezei că am greși dacă am confunda “consilierea filosofică” cu “psihoterapia”, dl. Robertson vine cu o lămurire în plus: consilierea filosofică “aduce puțin” cu psihoterapia, dar aduce mai mult cu “doi oameni discutând filosofic despre viața de zi cu zi”. Cu alte cuvinte, consilierea filosofică (adică discuția dintre două persoane despre problemele lor de zi cu zi) își clarifică sensul dacă ne-o imaginăm ca pe o discuție dintre două persoane despre problemele lor de zi cu zi. O frumoasă explicație.³⁹

Considerațiile dlui. Iftode de la pagina următoare mi se par mult mai lămuritoare: consilierea filosofică e o tentativă de a face clientul să *gândească altfel*, mai profund, problemele de viață ce-l frământă: gelozia, singurătatea, sensul vieții

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem, p. 27.

etc. Consilierea filosofică e o căutare personalizată a înțelepciunii de viață, spre deosebire de consilierea psihologică legată de refacere interioară după suferirea unor traumatisme psihice. Dar aceasta nu se potrivește deloc cu interpretarea filosofiei antichității în termeni de “exerciții spirituale”. Prima e o *pedagogie filosofică* urmărind clarificarea conceptelor, detectarea presupuzițiilor, corectarea raționamentelor etc. A doua e mai mult o vindecare a sufletului. Iftode recunoaște că spiritul filosofiei grecești e mai strâns legat de sensul de psihoterapie al filosofiei, acela de “rețetar” al tehnicilor ce vizează grija de sine. Rosturile filosofiei grecești ar fi fost, așadar, “prin excelență terapeutice”.⁴⁰

Dincolo de acorduri și dezacorduri, urmărirea cu orice preț a succesului la public prin caracterul nonconformist al ipotezei lansate face deseori un mare deserviciu filosofiei care poate fi privită de persoane neutre, dar care gândesc cu capul propriu, drept o întreprindere nesperioasă devreme ce despre natura ei se poate spune orice. Să ne imaginăm un juriu format din adepți ai filosofiei ca mod de viață (sau ai sectei actuale a stoicilor) care triază mai mulți filosofi pentru ocuparea unui post. Vine un candidat cu o operă impresionantă; membrii juriului dau a lehamite din mână și spun că nu îi interesează așa ceva, că a scris prea mult, că, de fapt îi lipsește ceva esențial: o *viață* de filosof; „nu am auzit la televizor vorbindu-se de dvs.; or, atâta vreme cât nu aveți viață publică, nu existați ca filosof”. Planul lui Hadot e patent literar: inversez totul, răstorn ierarhiile și să vedem ce iese; dacă se vinde, e bine. Și iată-l celebru. Iată filosofia pusă să înceapă după chipul și asemănarea unui om care nu a scris nimic și a unui militar care ținea jurnal. Kant, cu viața lui anostă, ar trebui scos din istoriile filosofiei. Nici Aristotel nu a dus o viață cu care s-ar putea califica. Să studiem numai operele lui Socrate. E ușor. Nu există. Și să închidem biblioteca – așa cum cereau în 1990 studenții-filosofi care citiseră probabil lucrările acestui grup francez. Lectura cărților ne poluează mințile care trebuie să rămână cât mai neprihănite. Filosofia e un har divin sau nu e nimic. Ea nu e o chestiune de studiu.

Acum voi comenta mai în detaliu capitolul 3 din cartea dlui Cristian Iftode, *Filosofia ca mod de viață*. Autorul merge destul de strâns pe urmele lui Hadot și susține că filosofia așa cum e predată azi în universități păstrează doar „vagi legături” cu școlile de filosofie ale antichității deoarece acum 1500 de ani s-a produs o „semnificativă schimbare” a statutului și rolului filosofiei - tehnicizarea ei. S-a pierdut cu acest prilej sensul originar al filosofiei, unul prin excelență terapeutic, ca și puterea acesteia de a „converti doctrina în practică de viață”. Lucrea dlui. Iftode, imersată în atmosfera grupului, abundă în afirmații ferme pe un teren, totuși, mișcător, cum e aceea că „filosoful avea în societatea greacă și romană imaginea unui

⁴⁰ Ibidem, p. 51.

terapeut”⁴¹. Ceea ce ne-am aștepta să abunde în consecință este evidența textuală, trimerile la textele de bază. La Hadot, această activitate e însă surprinzător de rară. Ceea ce poate induce în eroare. Bunăoară, acesta susține că stoicii (care dintre ei?) au introdus distincția dintre „filosofie” ca *formă de viață* și „discursul despre filosofie”, dând ca exemplu pe Polemon care cerea colegilor din Academie să nu se laude cu abilitățile lor dialectice, ci mai bine să *facă* ceea ce spun. Este acest episod o ilustrare a *armoniei* dintre doctrină și felul în care trăiesc filosofii antici? Nu cred. În plus, nicăieri în fragmentul respectiv din Diogenes Laertios nu se face distincția terminologică menționată de Hadot și Iftode.

În opinia lui Iftode, o altă dovadă a caracterului primordial formativ și nu informativ al filosofiei e aceea că din perspectiva „structurii discursului filosofic în contextul doctrinelor antice [...] nu se poate vorbi despre un caracter sistematic al acestora” în sensul unei „explicații complete, definitive a realității ca întreg”.⁴² Dar poate că ei nici nu au urmărit așa ceva. Poate că idealul lor de sistematicitate a fost altul. La Aristotel, filosofia practică e domeniul probabilului și urmărește să explice doar caracterul și acțiunea morală a omului, nu realitatea ca întreg. Metafizica poate că vizează, în schimb, realitatea ca întreg. Cât privește „ordinea” aristotelică inițiată prin procesul „dialectic” de căutarea a principiilor și apoi, plecând de la ele, de organizare deductivă a teoriei, despre aceasta s-ar putea susține cu greu că nu înseamnă sistematicitate. Mai mult, navigarea teoretică în cele două sensuri e o metodă împrumutată de Stagirit de la Platon.

Fermitatea aserțiunilor, care nu mai lasă loc îndoielii și alternativelor interpretative, deconcertează: „dialogurile platonice sunt veritabile modele de exerciții spirituale”⁴³. Mai exact, așa crede Hadot. Mulți alți comentatori cred că ele conțin adevărate *teorii* dacă sunt citite atent (Vlastos, Annas, Irwin etc.) și în aceasta constă măreția lor istorică. Acești din urmă autori sunt obișnuiți, însă, să menționeze și alternativele interpretative.

Afirmația că „reflecția teoretică aristotelică nu urmărea nicidecum să reducă filosofia la un *discurs*, la un corp de cunoștințe, ci avea o finalitate practică”⁴⁴ mi se pare din nou hazardată căci filosofia teoretică, cel puțin, nu avea o finalitate practică, ci era o cunoaștere de dragul cunoașterii. Iar filosofia practică nu se reduce nici pe departe la un *mod de viață* practic, ci e un *discurs*, o formă de cunoaștere cu finalitate practică. Ea nu e nici o colecție de adevăruri gratuite și nici o sumă de tehnici

⁴¹ C. Iftode, *Filosofia ca mod de viață*, p. 54.

⁴² Ibidem, p. 55.

⁴³ Ibidem, p. 56.

⁴⁴ Ibidem, p. 56.

spirituale. Iar încadrarea lui Kant în categoria celor ce susțin că filosofia e un mod de viață și nu o activitate rațională, pare extrem de curioasă. Kant definește filosofia ca fiind o cunoaștere „prin concepte” (adică prin principii sau legi) a unei „materii” sau doar a „formeii” generale a gândirii.

În contrast cu „teoreticienii”, ni se spune că filosofiile lui Schopenhauer, Nietzsche și Kierkegaard sunt „invitații explicit formulate de a ne schimba viața”.⁴⁵ Dat fiind că acești din urmă autori au mulți admiratori și urmași spirituali, e sigur că mulți dintre ei au încercat să-și schimbe viața utilizând filosofia. Câteva exemple elocvente ar fi indispensabile pentru a ne convinge. Hadot, spre deosebire de Iftode, ne spune că nu e vorba doar de o schimbare morală, nici doar de una intelectuală, ci de una „spirituală”, a întregii personalități. Ce poate însemna aceasta? Căci unii pretind că s-au vindecat de o boală psihică (atac de panică și anxietate)⁴⁶ sau au reușit înfrânarea impulsului sexual cu ajutorul rațiunii („stăpânirea de sine”). Foarte bine, e lăudabilă performanța lor de autocontrol. Dar ce au acestea a face cu filosofia? Nu sunt ele chestiuni de neurologie sau, în cel mai bun caz, de psiho-terapie? Desigur, Aristotel ne dă indicații despre cum se formează în genere virtuțile (făcând acțiunile pe care le reglează), iar actul de formare al virtuților poate fi numit un „exercițiu de autocontrol” (cu toate că ele pot fi și educate de alții). Dar nicăieri aceste exerciții de formare a virtuților nu sunt numite „filosofie”. Filosofia e „discursul despre” toate aceste lucruri.

Dar cum ar putea fi numite „filosofie” asemenea „exerciții spirituale” cum sunt cele ale stoicilor târzii și mai cu seamă *modul de viață* antrenat de ele? Un asemenea exercițiu e „atenția”.⁴⁷ Ea înseamnă putere de concentrare asupra prezentului, capacitatea de a te bucura de clipa trăită și de a te purta drept. Realizarea acestei stări psihice se obține prin „memorare de maxime” și prin „meditație”. Iată câteva asemenea maxime: gândește-te la cele mai groaznice episoade de viață și atunci viața prezentă ți se va părea dulce. Sau: suferința, sărăcia și moartea nu sunt rele decât în aparență pentru că nu depid de tine, ci de mersul general al lucrurilor. Se mai recomandă repetarea unor maxime (mante) în momentele grele ale vieții – ceea ce ne amintește cu siguranță de practicile religioase. Iar *meditația* ne cere să ne imaginăm în culori cât mai vii nenorocirile ce se vor abate asupra noastră pentru ca prezentul să ni se pară acceptabil. La sfârșitul zilei vom face un bilanț și tot atunci nu trebuie să lipsească „analiza viselor”! La toate acestea se adaugă analizele de texte filosofice. Și cu aceasta o zi de „filosofie” s-a încheiat.

⁴⁵ Ibidem, p. 57.

⁴⁶ J. Evans, *Stoicism, the original cognitive therapy*, Blog The Politics of Well-Being.

⁴⁷ C. Iftode, *Filosofia ca mod de viață*, p. 74.

Acest mod de viață – numit „filosofie” – e cultivat și azi de grupurile de „stoici”. Într-un manual al unui astfel de grup se spune elocvent: „Oricine poate fi filosof. Oricine. Avem această abilitate. Ne-am născut cu ea. Ființele umane sunt creaturi raționale, gânditoare, capabile de raționare, iar Natura ne-a făcut în acest fel”. Pe cei ce „trăiesc mai aproape de zei decât turma îi vom numi filosofi, iubitori de înțelepciune. [...] Dacă studiem filosofia la universitate suntem la cheremul profesioniștilor, universitarii, și au trecut 2000 de ani de când lor nu le pasă de țelul nostru. Dacă studiem înțelepciunea cu teologii, o nouă problemă apare: credința”. Să trăim în armonie cu natura – iată ce ne cere această filosofie a celor mulți. Stoicismul „este prima filosofie în acord cu care merită să trăiești, o aplicare practică a învățăturii antice, o cale în viață și un ghid al alegerilor pe care le facem atâta vreme cât trăim”.⁴⁸ Iar unul dintre „exercițiile spirituale” cele mai excentrice pe care le propune e o vizită într-un muzeu de „artă brută” (*art brut*) pentru a ne „demonta” sufletul. Filosofia ca artă brută – iată, într-o formulă condensată, proiectul discutat aici⁴⁹

În rezumat, misterioasa „filosofie ca mod de viață” e o valorificare – printr-un marketing intelectual specific francez - a dimensiunii psihoterapeutice a stoicismului. Unii stoici actuali văd continuarea acestei înțelepciuni sub forma a ceea ce ei numesc „filosofia behavioristă cognitivă” (FBC)⁵⁰ și altele de același fel. E vorba de tehnici psihoterapeutice pentru vindecarea unor tulburări emoționale cum sunt depresia, anxietatea socială sau tulburările de stres post-traumatic. Tehnicile sunt asemănătoare cu cele ale anticilor: a ține un „jurnal gândit” pentru a-ți conștientiza obiceiurile mentale, sau a-ți focaliza atenția în prezent și a nu te mai frământa pentru ceea ce s-a întâmplat sau se va întâmpla. În Anglia, FBC e utilizată în unele centre de sănătate. Recent am aflat că într-o sală a Teatrului Național din București funcționează un grup de câteva sute de persoane sub numele „meditația cu flacăra violet”. Ei urmăresc ameliorarea unor afecțiuni greu de tratat, în care medicina științifică nu a avut succes. Alte grupuri de meditație se află în alte părți ale capitalei. Cum am putea deosebi șarlatania de psiho-terapia serioasă? - aceasta e o altă problemă. Dar dacă toți acești oameni creduli pot fi numiți „filosofi” și certificați ca atare în virtutea apartenenței lor la asemenea grupuri, atunci filosofia e în pericol.

⁴⁸ E. Weigardt, *The Stoic Handbook. The E-Book*, 2009.

⁴⁹ Artă brută e un termen inventat de artistul francez Jean Dubuffet pentru a desemna un curent artistic scos de sub „dominația academică”, paralel, așadar, cu „arta culturală”. E vorba de grafitti, arta bolnavilor mental, a prizonierilor, a copiilor, a artiștilor naivi. (L. Skrebowski, *Dismantling the Self: Deleuze, Stoicism and Spiritual Exercises*, Persistence, 2005. p. 14).

⁵⁰ J. Evans, *Stoicism*, p. 3.

Pentru că ea „riscă să devină ridicolă” – cum spune Nietzsche despre filosofia adversarilor săi.

În încheiere, cred că studenții care voiau în 1990 închiderea bibliotecii și meditație solitară pentru că i-au citit pe unii postmoderni francezi exagerau puțin. Nietzsche și Hadot exagerează mult. Unul dintre meritele dlui. Iftode e că reușește să fie precaut.